

Forensische psychologie:
Psychodiagnostiek en de rapportage
pro Justitia

F. Koenraadt en C.M. van Deutekom

Inhoud

- 1 Inleiding
- 2 Werkterrein
- 3 Gedragkundig onderzoek en fasen in het strafproces
- 4 Indicaties voor gedragkundig onderzoek pro Justitia
- 5 Uitgangspositie voor forensisch psychologisch onderzoek
- 6 Bronnen en instrumenten
 - 6.1 Observatie en waarneming
 - 6.2 Auto- en heteroanamnestische informatie
 - 6.3 Testpsychologisch onderzoek
 - 6.4 Dossierstudie
 - 6.5 Risicotaxatie
- 7 Conclusie en advies
- 8 Een casus: de heer Barker
 - 8.1 Onderzoeksopzet
 - 8.2 Onderzoek
 - 8.3 Levensgeschiedenis
 - 8.4 Testpsychologisch onderzoek
 - 8.5 Het verband tussen stoornis en delict
- 9 Enkele valkuilen voor rapporterende psychologen
- 10 Eisen aan de forensisch psycholoog en de pro Justitia rapportage
- 11 De psycholoog als getuige-deskundige
- 12 Tot slot

Dr. Frans Koenraadt

Forensisch psycholoog en criminoloog/gz-psycholoog, vast beëdigd gerechtelijk deskundige, als universitair docent verbonden aan de sectie forensische psychiatrie en psychologie van het Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen van de Universiteit Utrecht en als psycholoog werkzaam in het Pieter Baan Centrum, tevens zelfstandig gevestigd in eigen praktijk. Hij is lid van de Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming (sectie tbs) en van de Raad van Advies in Beroepsethische Zaken van het NIP.

Drs. Carla M. van Deutekom

Klinisch psycholoog/forensisch psycholoog, vast beëdigd gerechtelijk deskundige, werkzaam als psycholoog in het Pieter Baan Centrum, voorheen tevens als ressortpsycholoog verbonden aan de Forensisch Psychiatrische Dienst.

1 Inleiding

In de afgelopen eeuw hebben psychologen – internationaal gezien – allengs een hechtere plaats in de strafrechtspleging verworven (Blackburn 1994; Curran, McGarry & Shah, 1986; Hartman & Haubl, 1984; McGuire, 2004; Melton, Petrila, Poythress & Slobogin, 1987). Ook in Nederland tekende zich zo'n patroon af (Grewel, 1957; Koenraadt, 1985, 1991; Koenraadt, Steenstra, Stegmann & Wolters, 1993; Koenraadt & Steenstra, 1994; Van Kordelaar, 2002).

Psychologen die in de Nederlandse forensische geestelijke gezondheidszorg werken, zijn in vaste dienst van Justitie of zij verichten als freelancer onderzoek in opdracht van de magistratuur. Zij houden zich voornamelijk bezig met diagnostiek, observatie en onderzoek van justitiabelen, of in het kader van de rapportage pro Justitia of in het kader van begeleiding of behandeling, zoals in penitentiaire en tbs-inrichtingen.

Een belangrijk onderscheid met de psycholoog die in de niet-forensische hulpverlening werkt, is de houding van de psycholoog: werkzaam zijnde voor de strafrechtspleging zal de forensisch psycholoog steeds oog en oor voor mogelijk gevaarlijk gedrag moeten hebben (Drost, 2003). Waarbij aangetekend dat hij¹ tevens alert dient te zijn op gedrag dat zich in de toekomst kan voordoen. Het gaat bij het werken als psycholoog met justitiabelen expliciet om een driedelige verantwoordelijkheid: ten opzichte van de opdrachtgever -meestal de rechter-, de justitiabele en de eigen beroepsgroep.

De psycholoog heeft het meest concreet van doen met de man of vrouw die hij onderzoekt en die eigen belangen bij het onderzoek heeft. Omdat het gaat om een rapportage voor de rechterlijke macht draagt de psycholoog vanuit zijn discipline eraan bij de maatschappij zo veel mogelijk te beveiligen tegen gevaarlijk gedrag van de justitiabele. Voorkomen moet worden een verkeerde, te positieve of te negatieve inschatting te maken van de justitiabele. Last but not least dient de psycholoog volgens 'the state of the art' te werk te gaan en het aanzien van de beroeps-

¹ Tenzij anders aangegeven, kan in deze tekst waar *hij/hem* staat ook *zij/haar* worden gelezen.

groep hoog te houden. Deze professional weet zich gebonden aan de mogelijkheden en beperkingen van de eigen discipline. Met deze drieledige verantwoordelijkheid is de maatschappelijke inbedding en verankering van het forensisch psychologisch werk gegeven (Kelk, 1994, p. 112-113).

In deze bijdrage geven we een uiteenzetting van het strafrechtelijk werkterrein van de forensisch psycholoog (paragraaf 2) en situeren we het psychologisch onderzoek in het Nederlandse strafproces (paragraaf 3). Kern van de forensische psychologie is immers de bijdrage vanuit de psychologie aan de rechtspraak. Na een bespreking van de indicaties voor gedragskundige rapportage pro Justitia (paragraaf 4) en de uitgangspositie ervan (paragraaf 5) de bronnen en het instrumentarium voor een forensisch psychologisch onderzoek (paragraaf 6) de conclusie en advies van het rapport (paragraaf 7) wordt de werkwijze geïllustreerd aan de hand van een uitvoerige casus in (paragraaf 8). Achtereenvolgens komen valkuilen (paragraaf 9) en eisen aan de rapportage pro Justitia en aan het werk van de forensisch psycholoog aan de orde (paragraaf 10). Een belangrijk deel van het werk van de forensisch psycholoog ligt in de presentatie en toelichting van onderzoek en rapport ter terechtzitting (paragraaf 11). Met paragraaf 12 besluiten we deze bijdrage.

Voor een hierbij aansluitende, nadere bespreking van de toerekeningsvatbaarheid en het daarbij van toepassing zijnde juridisch kader wordt verwezen naar Koenraadt en Van Mulbregt (2005, elders in dit *Handboek*)

2 Werkterrein

Forensisch psychologen zijn werkzaam op een breed terrein waar zij een bijdrage leveren aan de rechtspleging, voornamelijk de strafrechtspleging. (Ook in andere rechtsgebieden leveren psychologen wel hun diensten, doch die terreinen blijven hier buiten beschouwing. Zie Raes & Bakker, 2004.) Zij zijn verbonden aan forensisch psychiatrische diensten (FPD), penitentiaire inrichtingen, tbs-klinieken, forensisch psychiatrische afdelingen (FPA) van psychiatrische ziekenhuizen, forensisch psychiatrische klinieken (FPK) en reclasseringsinstellingen (Bulten & Van Kordelaar,

2005; Groen & Drost, 2003; Cassee & Goudsmit, 1961). Forensische jeugdpsychologen zijn bovendien werkzaam bij Raden voor de Kinderbescherming en justitiële jeugdinrichtingen (Bartels, Duits & Gunning, 2004; Duits, 2003; Bruinsma, 1996; Koenraadt e.a., 1993).

Ook aan enkele politiekorpsen, het ministerie van Justitie en aan criminologische en andere onderzoeksinstituten op het terrein van de rechtspleging zijn psychologen verbonden.

Het dagelijkse werk van de forensisch psychologen kan erg heterogeen zijn. Enkele voorbeelden: rapportage pro Justitia over verdachten (zowel over volwassenen als over jeugdige verdachten) of over ter beschikking gestelden (over het wel of niet verlengen van de maatregel tbs of over de noodzaak tot plaatsing op een long-stay-afdeling), crisisinterventie bij gedetineerden, begeleiding van personeel in penitentiaire inrichtingen, coaching van sociotherapeutische medewerkers in tbs-klinieken. In tbs-klinieken houden veel psychologen zich als psychotherapeut bezig met de behandeling van ter beschikking gestelden en zijn zij als behandelingscoördinator vooral belast met het toezicht op de voortgang in de behandeling van ter beschikking gestelden.

Bij de Forensisch Psychiatrische Diensten (FPD's), die in elk arrondissement zijn gevestigd, zijn psychologen werkzaam die de gedragskundige pro Justitia onderzoeken coördineren die ambulante en op freelance basis door een groot aantal psychologen uitgevoerd worden. De psychologen uit deze laatste groep hebben dikwijls een (parttime) functie binnen de geestelijke gezondheidszorg of elders binnen justitie. Jaarlijks worden zo'n 6000 justitiabelen door freelance werkende psychologen en psychiaters via de Forensisch Psychiatrische Dienst gedragskundig onderzocht.

Het Nederlands Instituut voor Psychologen heeft twee secties die zich op dit werkterrein richten: de sectie Forensische Psychologie Volwassenen (begin 2006: 1148 leden) en de sectie Forensische Psychologie Jeugd (begin 2006: 901 leden).

3 Gedragskundig onderzoek en fasen in het strafproces

In het kader van het gerechtelijk vooronderzoek en ter voorbereiding van de behandeling van de strafzaak wil de rechter soms geïnformeerd worden over de vraag of de verdachte 'ten tijde van het plegen van de hem ten laste gelegde feiten lijdende was aan een gebrekkige ontwikkeling en/of ziekelijke stoornis van zijn geestvermogens.' De rechter wil weten of de stoornis van invloed is geweest op het plegen van het ten laste gelegde. Antwoord op deze vraag is voor de rechter van belang bij zijn bepaling van de mate van toerekenbaarheid en daarmee van de mate van schuld en/of straf (Koenraadt & Van Mulbregt, 2005). De rechter-commissaris, die de leiding van het gerechtelijk vooronderzoek heeft, staan (ex artikel 227 e.v. Wetboek van Strafvordering) mogelijkheden ten dienste om deskundigen te benoemen. Als verwacht wordt dat het rechterlijk vonnis oplegging van de maatregel terbeschikkingstelling met bevel tot verpleging (artikel 37a Wetboek van Strafrecht) of de maatregel plaatsing in een psychiatrisch ziekenhuis (artikel 37 Wetboek van Strafrecht) zal omvatten, dan wordt daarop anticiperend aan een psychiater en meestal psycholoog gevraagd elk een gedragskundig onderzoek uit te voeren. De wet vergt namelijk dat bij oplegging van deze maatregelen twee deskundigen, van wie één een psychiater, elk een onderzoek uitvoeren en daarover elk een recent en gedagtekend rapport uitbrengen (artikelen 37 lid 2 en 37b lid 2 Wetboek van Strafrecht) (Hielkema, 1996).

Omdat de verdachte meestal in preventieve hechtenis in een huis van bewaring verblijft in afwachting van de beslissing van de rechter, vindt het onderzoek daar plaats. Omdat de eerste rechtszitting in principe na ongeveer drie maanden plaatsvindt, moet binnen die tijd het psychologisch onderzoek en de rapportage afgerond zijn, reden waarom het forensisch psychologisch onderzoek steeds onder een zekere tijdsdruk plaatsvindt. Praktisch betekent dit dat er ongeveer zeven weken beschikbaar zijn voor de voorbereiding, organisatie, uitvoering en uitwerking van testgegevens en de rapportage.

Ook in een later stadium van het strafproces kan nog een gedragskundig onderzoek aangevraagd worden, bijvoorbeeld wanneer iemand in hoger beroep is gegaan.

Tot slot moeten er altijd gedragskundige onderzoeken plaatsvinden door psychologen en psychiaters die uitdrukkelijk niet bij de behandeling betrokken zijn of zijn geweest, bij degenen die zes jaar (of een veelvoud van zes jaar) verpleegd zijn in een tbs-inrichting waarbij tevens de vraag rijst of deze maatregel wel of niet verlengd moet worden.

Ook kan een forensisch psychologisch onderzoek worden gelast om de rechtbank voor te lichten bij het nemen van belangrijke rechterlijke of ministeriële beslissingen tijdens de tenuitvoerlegging van de maatregel tbs, bijvoorbeeld bij het toekennen van proefverlof, wanneer de behandeling stagneert, of bij verregaande onenigheid tussen de terbeschikkinggestelde en de behandelingskliniek over het behandeltraject.

De bevindingen van het gedragskundig onderzoek worden schriftelijk vóór de openbare behandeling van de strafzaak ter terechtzitting aan de rechtbank toegezonden. Mocht het rapport voor een van de procespartijen nog vragen oproepen dan kan de psycholoog als getuige-deskundige worden opgeroepen om het rapport ter terechtzitting toe te lichten en vragen daarover te beantwoorden.

Een belangrijke grondslag in het Nederlandse strafrecht is: 'Niet strafbaar is hij die een feit begaat dat hem niet kan worden toegerekend' (art. 39 Sr) (Haffmans, 1989). Dit is tevens de grondslag voor het aanvragen van een gedragskundig onderzoek. Indien de rechter vermoedt dat een verdachte belemmerd werd in de mogelijkheid om zijn wil te bepalen, zal een aanvraag tot onderzoek volgen. Het onderzoek dient over het algemeen een antwoord te geven op een reeks gestandaardiseerde vragen. Daarnaast kunnen specifieke vragen over de persoon van de verdachte worden voorgelegd (Koenraadt & Van Mulbregt, 2005).

Eenvoudig gezegd gaat het om drie vragen: Wist de persoon wat hij deed? Dit is de vraag naar de psychische functies en intelligentie. Wist de persoon dat het niet mocht? Hier komen we op het terrein van onder meer de gewetensvorming en intel-

ligentie. De laatste vraag is: Kon de persoon anders? Dit is de vraag naar onder meer de impulscontrole en emotionele stabiliteit.

In de dagelijkse praktijk wordt er doorgaans een gedragskundig onderzoek gevraagd wanneer de verdachte wordt beschuldigd van een zedenmisdrijf, een relationeel delict, brandstichting, of een geweldsdelict dat niet in de sfeer van koelbloedige afrekeningen ligt (Van Kordelaar, 2002).

4 Indicaties voor gedragskundig onderzoek pro Justitia

In de Nederlandse strafrechtspraktijk bestaan verschillende vormen van gedragskundig onderzoek pro Justitia. De rechter-commissaris (de onderzoeksrechter) of de officier van justitie (de openbare aanklager) zijn de opdrachtgevers voor dit onderzoek en zij laten zich in hun keuze voor een van deze vormen voorlichten door de Forensisch Psychiatrische Dienst. Om een dergelijk advies te kunnen geven, vindt veelal een korte psychische screening plaats van de justitiabele. De plaats waar dit gebeurt, is afhankelijk van de situatie waarin de te onderzoeken persoon zich dan bevindt: in het gerechtsgebouw, in het huis van bewaring of in het kantoor van de Forensisch Psychiatrische Dienst.

De gebruikelijke onderzoeksmodaliteiten zijn (Van Kordelaar, 2002):

Ambulant psychologisch onderzoek. Dit onderzoek wordt uitgevoerd door alleen een psycholoog bij een vermoeden van persoonlijkheidsproblematiek c.q. -stoornis.

Ambulant psychiatrisch onderzoek. Dit onderzoek wordt uitgevoerd door alleen een psychiater bij een vermoeden van aandoeningen van specifiek psychiatrische aard, zoals schizofrenie, psychosen, maar ook bij aandoeningen van organisch psychiatrische aard.

Psychologisch én psychiatrisch ambulant onderzoek. Als, afhankelijk van de ernst van het ten laste gelegde, er kans is op een maatregel terbeschikkingstelling (tbs). De oplegging van de strafrechtelijke maatregel tbs met bevel tot verpleging vergt wettelijk dat een recent opgemaakte en gedagtekende rapportage beschikbaar is

van twee gedragskundigen van een verschillende discipline. Het onderzoek kan leiden tot twee afzonderlijke rapporten of tot één rapportage door beide rapporteurs ondertekend. Opgemerkt dient te worden dat de rapporteurs weliswaar collegiaal overleg hebben en gegevens uitwisselen, maar dat zij, onafhankelijk, hun eigen onderzoek doen en elk persoonlijk verantwoordelijk zijn voor het onderzoek, de rapportage en het advies.

Triple ambulante gedragskundig onderzoek. Dit onderzoek wordt geadviseerd als er een kans op een tbs is en het ten laste gelegde een sterk relationeel karakter draagt (bijvoorbeeld: partnerdoding) of als er dringend behoefte is aan een uitgebreid heteroanamnestisch onderzoek (bijvoorbeeld in geval van vermoeden van stoornissen in het autismespectrum). Het onderzoek wordt uitgevoerd door een psychiater, een psycholoog en een forensisch milieuonderzoeker vanuit de reclassering. In samenspraak met elkaar komen de onderzoekers tot een rapportage. Het onderzoek kan dan leiden tot één geïntegreerd en gezamenlijk ondertekend rapport

Multidisciplinair klinisch onderzoek in een (categoraal) psychiatrisch ziekenhuis. Deze onderzoeksvorm wordt doorgaans geadviseerd als de onderzochte psychiatrische problematiek heeft die om gerichte zorg en verpleging vraagt en die zo ernstig is dat de onderzochte het spoor volledig bijster was tijdens het ten laste gelegde.

Multidisciplinair klinisch onderzoek in het Pieter Baan Centrum (PBC). In dat geval wordt de verdachte gedurende zeven weken in het Pieter Baan Centrum geplaatst waar hij door forensische groeps werkers in diverse leefsituaties geobserveerd wordt, een uitgebreid milieuonderzoek vindt plaats en een individueel gedragskundig onderzoek door een psycholoog en door een psychiater. Het onderzoekende team werkt samen met behoud van ieders eigen verantwoordelijkheid.

Van de verschillende onderzoeksvormen is het onderzoek in het Pieter Baan Centrum het meest intensief en uitgebreid (Koenraadt, Mooij & Van Mulbregt, 2004; Mooij, 2003). Indicaties, niet exclusief, voor een klinisch multidisciplinair onderzoek in het Pieter Baan Centrum zijn:

- een zeer ernstig delict

- een voortdurende c.q. escalerende recidive
- een delict dat op een vreemde of zonderlinge manier uitgevoerd is
- een vreemde of zonderlinge verdachte, die ambulantly moeilijk onderzoekbaar is
- een vreemde of zonderlinge wisselwerking tussen de verdachte en zijn milieu (bijvoorbeeld bij incestnetwerk, relatiedelicten)
- een jeugdige, ouder dan 16 jaar, die verdacht wordt van een voor zijn leeftijd zeer hard of vreemd delict
- een (vlucht)gevaarlijke verdachte
- een complexe strafzaak
- een publiciteitsgevoelige strafzaak
- een delict dat in samenwerking met diverse verdachten gestalte heeft gekregen
- een weigerende en/of ontkennende verdachte
- een ontoereikend ambulantly of klinisch onderzoek
- de vraag of de tbs met bevel tot verpleging, die reeds zes jaar of een veelvoud van zes jaar duurt, moet worden verlengd dan wel opgeheven
- de vraag of een terbeschikkinggestelde moet worden geplaatst op een longstay-afdeling.

5 Uitgangspositie voor forensisch psychologisch onderzoek

De gedwongen context waarbinnen het pro Justitia onderzoek plaatsvindt, brengt met zich mee dat de onderzochte in veel gevallen geen hulpvraag heeft en niet of weinig gemotiveerd is voor het onderzoek. In eerste aanleg zijn de meeste onderzochten, nog los van eventueel een stoornis, weinig toeschietelijk en ontbreekt de vertrouwensbasis die essentieel is om een werkrelatie aan te gaan. Het is aan de psycholoog om de onderzochte in zoverre op zijn gemak te stellen dat er iets van coöperatie ontstaat. Helderheid, structuur en oprechte belangstelling zijn hierbij de sleutelbegrippen. Als het voor de onderzochte duidelijk is wie hij voor zich heeft, als de regels waarbinnen het onderzoek zich afspeelt inzichtelijk zijn en consequent gehanteerd worden en hij zich gerespecteerd weet, kan hij in veel gevallen een constructieve werkrelatie aangaan en kan het onderzoek van de grond komen.

Het is voor elk onderzoek weer even zoeken en tasten naar de taal en de toon om aansluiting te vinden bij de onderzochte.

De meeste forensisch psychologische onderzoeken vinden, zoals reeds vermeld, plaats in het kader van het gerechtelijke vooronderzoek tijdens het zogenoemde voorarrest. Veel onderzochten zijn tijdens het onderzoek gedetineerd omdat zij verdacht worden van ernstige delicten waarbij nog veel uitgezocht moet worden, en/of omdat de kans groot is dat betrokkene ontvlucht, en/of omdat het risico van herhaling groot is, en/of omdat de maatschappelijke orde erg geschokt is, en/of omdat de zaak zo ernstig is dat te verwachten is dat, bij bewezen verklaring, een forse sanctie volgt. Kortom de spanning is hoog en er staat veel op het spel.

De ambulante onderzoeken vinden meestal plaats in een spreekkamer in het huis van bewaring. Als de onderzochte met een inbewaringstelling of rechterlijke machtiging (Wet Bopz) geplaatst is in een psychiatrische instelling, dan wordt hij daar onderzocht.

Het kan ook voorkomen dat de verdachte geschorst is uit voorlopige hechtenis onder de voorwaarde dat hij meewerkt aan een gedragskundig onderzoek. De gesprekken met deze verdachten worden dan gevoerd in een spreekkamer van de Forensisch Psychiatrische Dienst. Er zijn ook psychologen die op huisbezoek gaan en een deel van het onderzoek daar uitvoeren.

Het zal niet verbazen dat juist de mensen die zich niet in voorlopige hechtenis bevinden vaak moeilijk te bewegen zijn naar het kantoor van de Forensisch Psychiatrische Dienst te komen. Daar zijn verscheidene redenen voor: de motivatie voor het onderzoek is al gering, de vrijheid lonkt, het onbekende wordt als bedreigend ervaren of de onderzochte is niet gewend afspraken na te komen. Bijna alle onderzochten zijn huiverig voor een forensisch gedragskundig onderzoek onder het motto: 'Ik ben niet gek'.

De psycholoog heeft met het aanvaarden van de onderzoeksoverdracht tevens een inspanningsverplichting op zich genomen. Hij moet daarom zijn communicatieve vaardigheden ten volle gebruiken om het onderzoek op gang te brengen én te houden.

6 Bronnen en instrumenten

Het forensisch psychologisch onderzoek omvat een breed scala aan middelen om relevante gegevens over de verdachte te verzamelen: observatie en waarneming, gesprekken, testpsychologisch instrumentarium en het strafdossier. Het is wenselijk de resultaten van het onderzoek breed te schragen op verschillende methoden c.q. bronnen. De bevindingen zullen dan een uitspraak over (differentiaal)diagnostische overwegingen rechtvaardigen, die nader onderscheiden moeten worden naar de episode van onderzoek, en retrospectief naar de episode van het ten laste gelegde. Van de zijde van de Forensisch Psychiatrische Diensten is een format voor de forensisch gedragskundige rapportage opgesteld, onderscheiden naar de rapportage over jeugdigen en over volwassenen, en onderscheiden naar psychiatrische en naar psychologische rapportage. Deze formats zijn bedoeld als handleiding c.q. richtsnoer bij het uitvoeren van het gedragskundig onderzoek en bij het opstellen van het rapport pro Justitia (Hoogerwerf e.a., 2006).

6.1 *Observatie en waarneming*

Een belangrijk instrument van de psycholoog is de observatie. Hoe legt de gedetineerde contact met anderen? Is hij afwijzend, gretig, hautain, nederig, erotiserend, teatraal, natuurlijk, onecht of anders? Hoe spreekt hij over het ten laste gelegde? Gebeurt dat bijvoorbeeld schuldbewust, als slachtoffer, diep geïroerd, onverschillig, triomfantelijk? Hoe maakt hij kennis met de onderzoeker? Gebeurt dat angstig en afwachtend of legt hij meteen zijn ziel en zaligheid bloot? Hoe voelt de onderzoeker zich in contact met de gedetineerde? Voelt de onderzoeker zich door de onderzochte uitgedaagd, bedreigd, versierd, correct bejegend, op een voetstuk geplaatst, gekleineerd? Hoe verlopen de gesprekken? Is de gedetineerde in staat zijn levensloop en/of belangrijke gebeurtenissen daaruit onder woorden te brengen?

Het zijn deze en tal van andere vragen die de onderzoeker zich stelt in het contact met de gedetineerde. Hij dient daarom open te staan voor allerlei signalen, directe en indirecte, van de onder-

zochte. Voortdurend fungeert de onderzoeker zelf als spiegel in het onderzoeksproces en is de vraag aan de orde 'wat brengt de ander bij mij teweeg?' Niet alleen de inhoud van de gesprekken tussen onderzoeker en onderzochte is daarvoor van betekenis, maar ook de aard van het contact waarmee de onderzochte vorm geeft aan de relatie met de onderzoeker.

Het is een risico dat door de specifieke aard van de relatie tussen onderzoeker en onderzochte de observatie en de waarneming worden vertekend en dat er fouten in het onderzoeksproces sluipen en de eerder genoemde fenomenen van overdracht en tegenoverdracht het contact beheersen. Deze kunnen weer worden geëlimineerd in de teambesprekingen en intervisie en als diagnostisch materiaal worden geïnterpreteerd. De onderzoeker moet zich terdege bewust zijn van eigen gevoeligheden, zwakke plekken, voorkeuren en vooroordelen om de eigenheid en eigenaardigheid van de gedetineerde tot hun recht te laten komen. Menigmaal levert de aandoening van de gedetineerde ook beperkingen op voor de aard van het contact, zoals bij psychotische of verstandelijk gehandicapte gedetineerden. Er zijn geen vaste protocollen, maar vrijwel iedere psycholoog hanteert wel een checklist of eigen protocol. Veel gebruikt is die van Hengeveld en Schudel (2003, p. 51-112).

6.2 Auto- en heteroanamnestische informatie

Het aantal gesprekken dat de psycholoog met de gedetineerde voert, verschilt per gedetineerde en per psycholoog. Complexe zaken vragen om meer aandacht, en in dat geval worden er meer gesprekken gevoerd.

Doorgaans zal eerst de weerstand van de gedetineerde om over zichzelf te spreken moeten worden overwonnen om tot een bruikbare uitwisseling van informatie te komen. Daar staat tegenover dat sommige verdachten zo breedspakig zijn dat lijn en structuur in het gesprek moeten worden aangebracht en vastgehouden.

Een vruchtbare werkrelatie is de basis van de contacten tussen de psycholoog en de gedetineerde. De laatste dient zich relatief vrij en uitgenodigd te voelen om over zichzelf te spreken. De psycholoog is daarbij voortdurend op zoek naar de balans tussen

betrokkenheid en distantie. Zich teveel inleven in of identificeren met de gedetineerde werkt averechts voor het onderzoekproces, evenals het in acht nemen van al te grote distantie. Daarnaast zal de psycholoog steeds oog houden voor patronen van omgang en vormen van afweer.

In de gesprekken met de onderzochte neemt zijn levensverhaal een belangrijke plaats in. Heeft het milieu-onderzoek vooral oog voor de leefwereld van de onderzochte, bij het psychologisch onderzoek ligt het accent vooral op zijn belevingswereld in dat autobiografisch verhaal, inclusief de daarmee gepaard gaande prudente gedragskundige interpretatie. In de wijze waarop de onderzochte zijn eigen geschiedenis construeert, ontstaat tevens zicht op zijn zelfbeeld, op zijn verklaring en rechtvaardiging voor het verloop van zijn leven, op zijn sociale bestaan en op zijn wijze van omgaan met 'life events'. Deze constructie van de levensgeschiedenis krijgt reliëf tegen de achtergrond van het mede op heteroanamnestische gegevens gebaseerde milieuonderzoek. Als zodanig fungeert het onderzoek naar de levensgeschiedenis niet alleen als een methode maar ook als een extra middel in het psychologisch instrumentarium.

In de gesprekken wordt soms gebruik gemaakt van een gestructureerd interview, zoals dat van Kernberg of de SCID, maar ook andere vormen zijn in gebruik, afhankelijk van de (psychische conditie van de) onderzochte en/of het ten laste gelegde.

6.3 Testpsychologisch onderzoek

Psychologische tests zijn voor de forensisch psycholoog een belangrijk hulpmiddel om de bevindingen te objectiveren. Als psychologische tests worden gebruikt, moeten methodologische eisen van betrouwbaarheid, validiteit, specificiteit, sensitiviteit en generaliseerbaarheid worden gesteld. De psycholoog moet het ruime arsenaal aan instrumenten kennen, weten waar deze een beroep op doen en hoe de uitkomsten ervan te wegen. Als testpsychologische onderzoeksmiddelen worden, evenals in de algemene geestelijke gezondheidszorg, gebruikt: intelligentietests, neuropsychologische tests en persoonlijkheidsvragenlijsten, gestructureerde en halfgestructureerde interviews en projectief materiaal.

Intelligentieonderzoek

Informatie over het algemene intelligentieniveau is noodzakelijk omdat dit de basis vormt voor het psychisch functioneren. Daarnaast spreekt het vanzelf dat bij het vaststellen van de mate van retardatie of het vermoeden van een (voortschrijdend) aftakelingsproces, het van cruciaal belang is de intelligentie te meten. Deze kan immers van invloed zijn op de mate van toerekeningsvatbaarheid.

Intelligentietests, zoals de WAIS-III en de GIT, bestaan uit subtests die nagaan wat de prestaties zijn van de onderzochte op een bepaald aspect van de intelligentie, bijvoorbeeld logisch redeneren, ruimtelijk voorstellingsvermogen, detailwaarneming, geheugen. De analyse van het profiel van de verschillende subtests van de intelligentietest wordt tevens gebruikt om hypothesen te genereren over psychiatrische ziektebeelden en neuropsychologische aandoeningen. Zoveel mogelijk wordt het gehele testprofiel gebruikt.

Omdat in de rechtszaal aan het vermelden van (intelligentie)cijfers wel eens bezwaren van schijnexactheid kleven, wordt in het uiteindelijke rapport de intelligentie vaak omschreven, waarbij de indeling in intelligentieniveaus van Wechsler wordt aangehouden.

Neuropsychologisch onderzoek

Het doel van de neuropsychologische diagnostiek is enerzijds het opsporen van afwijkingen in de hersenen en anderzijds het vaststellen van gedragsstoornissen die het gevolg zijn van afwijkingen in de hersenen. Het gaat daarbij om de relatie tussen het centrale zenuwstelsel en het gedrag. De informatie verworven uit observatie en gesprekken en uit het intelligentieonderzoek verschaft al enige aanknopingspunten om wel of niet specifiek neuropsychologisch onderzoek te (laten) verrichten. De verschillende subtests van de intelligentietests doen namelijk een beroep op de vaardigheden en vermogens die aansluiten bij de verschillende neuropsychologische functiedomeinen. Daarnaast bestaat een uitgebreid arsenaal aan neuropsychologische tests om de volgende

gebieden te onderzoeken: aandacht en concentratievermogen, waarneming, geheugen en leren, taalbeheersing en -vaardigheden, cognitieve vaardigheden en intelligentie, ruimtelijke en constructieve vaardigheden, uitvoering, planning en motoriek. Sommige zijn ook geschikt om aggraveren of simulatie op te sporen.

Op indicatie kan een gespecialiseerde neuropsycholoog ingeschakeld worden. Maar ook als er duidelijke tekenen van neuropsychologische aandoeningen zijn, moet altijd kritisch overwogen worden of deze aandoeningen in forensisch gedragskundig opzicht wel relevant zijn.

Persoonlijkheidsonderzoek

Om langs de weg van testonderzoek de persoonlijkheid van de onderzochte in kaart te brengen, kan uitgegaan worden van een multidimensioneel model. De verschillende onderzoeksmiddelen zijn zo gecombineerd dat vanuit diverse theoretische concepten en uitgangspunten het functioneren systematisch wordt verkend en gemeten waarna analyse, interpretatie en integratie van de resultaten volgt.

De meest gebruikte onderzoeksinstrumenten zijn NPV, UCL, NVM, TCI, NEO-PI-R, EPPS, en MMPI-2, PCL-R en projectiemateriaal: ZAT, TAT, HTP, en Rorschach (volgens de Exner-methode) en gehechtheidinterviews.

De vragenlijsten bevatten een groot aantal beweringen, waarbij de onderzochte volgens een meerkeuze antwoordsysteem van elke bewering aankruist of deze wel of niet op hem van toepassing is. Het geheel van antwoorden levert per vragenlijst informatie op over bepaalde persoonlijkheidsaspecten.

Menige gedetineerde zal trachten zich anders voor te doen dan hij eigenlijk is: mooier, zeker of sympathieker. Het is van belang om voortdurend alert te zijn op de testhouding van de onderzochte. Om na te gaan of de onderzochte ertoe neigt overal maar 'ja' of 'nee' op te antwoorden of dat hij zich sociaal wenselijk opstelt, is in verschillende testen een controle ingebouwd.

6.4 Dossierstudie

Aan het begin van het onderzoek beschikt de psycholoog over globale kennis van het dossier in de betreffende zaak. In deze fase ligt de nadruk op het opbouwen van een werkrelatie, reden waarom de persoon meer en het delict wat minder centraal staat. In de loop van de onderzoeksweken, als er een basis gelegd is voor meer indringende gesprekken, er meer inzicht is in de persoon van de onderzochte en de onderzochte zich vertrouwd voelt in de onderzoekssituatie, wordt het ten laste gelegde uitgebreid besproken. Een gedegen kennis van het strafdossier is dan noodzakelijk.

Het strafdossier, dat bestaat uit het proces-verbaal van de politie, het proces-verbaal van de rechter-commissaris, de processen-verbaal van eerdere rechtszittingen, het uittreksel uit het algemeen documentatieregister, eerdere pro Justitia rapportages, reclasseeringsrapportages en het penitentiair dossier, bevat een schat aan informatie. Uiteraard wordt deze informatie kritisch gelezen en beoordeeld in het licht van het huidige onderzoek. In het strafdossier staan dikwijls gedragsbeschrijvingen van de onderzochte 'heet van de naald'. Zo kunnen bijvoorbeeld de woordelijke verslagen van telefoontaps aanwijzingen geven voor de geestestoestand waarin betrokkene mogelijk verkeerde vlak voor het hem ten laste gelegde. Beschrijvingen van getuigen van het gedrag van de onderzochte, en van zijn eigen uitlatingen in de politieverhoren leveren dezelfde informatie op. Foto's en beschrijvingen van de plaats van het delict bijvoorbeeld kunnen belangrijke aanknopingspunten voor de gesprekken bieden.

In de loop van het onderzoek wordt het dossier doorgenomen met de onderzochte. Het gaat er hier zeker niet om het onderzoek van de recherche dunnetjes over te doen, wel om te vernemen hoe betrokkene nu tegen aspecten van de delictsituatie aankijkt, wat zijn beweegredenen waren, wat hij waarnam, wilde, welke overwegingen hij gemaakt heeft en hoe hij daar op terugkijkt.²

2 Niet alleen tijdens het onderzoek pro Justitia, maar ook tijdens een eventueel later volgende behandeling zoals tijdens de tenuitvoerlegging van de maatregel tbs, wordt de aanloop naar, de toedracht van en het vervolg op het ten laste gelegde gedetailleerd besproken. Zie voor een nadere bespreking van de delictscenarioprocedure bij seksueel delinquenten Van Beek, 1999.

Dossierkennis blijkt van groot belang omdat de onderzochte dikwijls geneigd is de geschiedenis te vertekenen. Verschillende motieven kunnen hieraan ten grondslag liggen: zichzelf de krenking van het delict besparen, schaamte, calculatie, dissociatie. Ook deze motieven vragen om onderzoek.

6.5 *Risicotaxatie*

Afgelopen decennium heeft de risicotaxatie in de forensische gedragskunde steeds meer aandacht en prioriteit gekregen, mede als gevolg van uitvoerig onderzoek op dit gebied in Canada en de VS. Ook maatschappelijke ontwikkelingen, waardoor thans wel sprake is van een risicosamenleving, werken hierin door. In het ambulante en klinische forensische psychologische onderzoek wordt, naast bovengenoemde methoden, gebruik gemaakt van risicotaxatie instrumenten zoals de PCL-R,³ HCR-20, de SVR-20, Static, enzovoort. Deze lijsten bevatten tal van items die geclusterd zijn per onderwerp, bijvoorbeeld middelengebruik, justitiële voorgeschiedenis, psychopathie, attitude ten opzichte van behandeling, zelfredzaamheid enzovoort. Voor de rapporteur bieden ze een goede checklist waar alle risicofactoren volgens de huidige stand van de ontwikkelingen van het forensisch psychologisch vakgebied geordend bijeenstaan. Door aan de hand van deze lijsten tijdens het onderzoeksproces expliciet na te gaan of de relevante onderwerpen voldoende besproken én meegewogen zijn, wint het diagnostisch onderzoek aan kwaliteit.

Het inschatten van de gevaarlijkheid als gevolg van een psychische stoornis van een onderzochte blijft uiteindelijk een individualiserende, klinische inschatting van deze persoon met zijn specifieke psychische problematiek, leerbaarheid, steunstructuur en perspectief, waar deze instrumenten een zinvolle bijdrage aan leveren.

Een drietal soorten risicotaxatie is te onderscheiden: de actuariële risicotaxatie, de ongestructureerd klinische risicotaxatie en

³ De PCL-R is geen risicotaxatie-instrument in stricte zin, maar een diagnostisch instrument om psychopathie vast te stellen. Daarmee gaat er wel een prognostische waarde vanuit en is derhalve goed bruikbaar om risico in te schatten.

de gestructureerde klinische risicotaxatie (Van Emmerik, 2004; Nedopil, 2005; De Ruiter & Hildebrand, 2006, p. 269-299).

Bij de actuariële risicotaxatie gaat het, ontleend aan het verzekeringswezen, om een vastliggend aantal factoren dat volgens een vaste wiskundige formule wordt getransformeerd in een maat voor bijvoorbeeld kans op recidive. De ongestructureerde klinische risicotaxatie betreft de inschatting door de psycholoog of psychiater op basis van een persoonlijk of institutioneel referentiekader. De keuzen, weging, interpretaties en conclusies zijn hierbij niet of weinig geoperationaliseerd. De gestructureerde klinische risicotaxatie is eigenlijk een combinatie van de twee hiervoor genoemde benaderingen.

Gebleken is dat de kwaliteit van zowel de gestructureerde als ongestructureerde klinische risicotaxatie verhoogt als meerdere beoordelaars de taxatie uitvoeren en daarover met elkaar een consensus trachten te bereiken.

In alle risicotaxatie-instrumenten zijn drie soorten risicofactoren te onderkennen: historische factoren, klinisch relevante factoren en risicobeheersingsfactoren. Die historische factoren liggen vast en kunnen met het oog op de prognose met het klimmen der jaren bij het individu alleen maar constant blijven of verslechteren. Als er mogelijkheden tot verandering c.q. verbetering van onderzochte zijn, dan liggen die vooral in de klinisch relevante factoren en risicobeheersingsfactoren. Daar liggen dan ook de aangrijpingspunten voor behandeling (Van Emmerik, 2004).

De risicotaxatie-instrumenten zijn nog steeds in verdergaande ontwikkeling. Kwesties als validering (meet het instrument wat het beoogt te meten?), ijking en de voorspellende waarde op langere termijn zijn bij deze instrumenten gevoelige punten die nog niet altijd even helder uitgewerkt zijn. Toepassing van deze instrumenten vergt dan ook behoedzaamheid. In het forensisch psychologisch onderzoek gaat het om een individualiserende N=1 studie, een ideografische benadering; de risicotaxatie-instrumenten daarentegen zijn nomothetisch van aard, gericht op een ordening in een (risico)groep of -categorie. Het is nuttig om na te gaan of een bepaalde gedetineerde tot een risicogroep behoort, maar de forensisch psychologische inschatting reikt verder, niet op groepsniveau, maar een inschatting toegesneden op

de individuele gedetineerde. De vraag aan de forensisch psycholoog is straf(proces)rechtelijk immers gericht op een individuele verdachte. Tevens wordt de rapporterende psycholoog gevraagd naar het verband tussen enerzijds een psychische stoornis, voorzover aanwezig en anderzijds het ten laste gelegde, indien bewezen (Van Woudenberg, 2001). Voor de inschatting van de kans op herhaling is het risicotaxatie-instrument een nuttig en bruikbaar hulpmiddel, maar kritische toepassing is aangewezen omdat dit niet differentieert naar het wel of niet gerelateerd zijn van die herhalingskans aan de psychische stoornis. De rechterlijke vraag aan de forensisch gedragskundige gaat niet om de inschatting van een mogelijk algemeen risico, maar om een specifiek risico (in het licht van eerder handelen) als gevolg van een substantiële doorwerking van een strafrechtelijk relevante psychische stoornis in het toekomstig handelen.

Bovendien zal met de risicotaxatie het onderscheid tussen een psychose ten tijde van het delict en een reactieve psychose na het delict worden genegeerd, terwijl dat forensisch psychologisch gezien van cruciale betekenis is. Voorzichtigheid in het gebruik van de risicotaxatie-instrumenten is geboden.

7 Conclusie en advies

Zodra de (differentiaal)diagnostische overwegingen beschikbaar zijn, moet worden nagegaan of er sprake is van een doorwerking van de stoornis in het ten laste gelegde, indien bewezen.

Als er sprake is van een psychische stoornis (gevraagd wordt naar ziekelijke stoornis en/of gebrekkige ontwikkeling van de geestvermogens), hoe is die dan in diagnostische zin te omschrijven. Daarmee gaat het dan over de diagnose ten tijde van het onderzoek, maar forensisch gedragskundig relevant is bij uitstek hoe de psychische conditie was ten tijde van het plegen van het ten laste gelegde, indien bewezen.

Nagegaan moet dan worden of en op welke wijze de eventuele psychische stoornis de gedragskeuzes, c.q. gedragingen ten tijde van het ten laste gelegde beïnvloedde en wel zodanig dat het ten laste gelegde daaruit kan worden verklaard. Als die beïnvloeding aanwezig was dan moet de psycholoog dat gemotiveerd aangeven

en wel op welke manier en in welke mate dat geschiedde. Op grond hiervan kan dan de conclusie met betrekking tot de (mate van) toerekeningsvatbaarheid worden getrokken. In essentie geeft de mate van toerekeningsvatbaarheid dan het verband tussen de mogelijke psychische stoornis en het ten laste gelegde, indien bewezen, weer (Mooij, 2004).

Vervolgens komt de beantwoording van de vraag naar de kans op herhaling en moet de psycholoog gemotiveerd aangeven in welke mate en op welke wijze de eventuele psychische stoornis bij voortbestaan ervan opnieuw aanleiding kan geven tot soortgelijke strafbare feiten als waarvan onderzochte thans wordt verdacht.

Als er sprake is van een gereede kans op herhaling moet de psycholoog zo concreet mogelijk aangeven welke voorzieningen zijn te adviseren om die kans op herhaling in de toekomst te voorkomen of tot een aanvaardbaar niveau te beperken en binnen welk juridisch kader dat zou kunnen worden gerealiseerd (zie Koenraadt & Van Mulbregt, 2005).

8 Een casus: de heer Barker

Het psychologisch onderzoek pro Justitia gebeurt, zoals hierboven besproken, altijd aan de hand van een standaard vraagstelling. (De opdracht tot onderzoek en rapportage gaat altijd vergezeld van de vraagstelling.) Kortweg: is er sprake van een gebrekkige ontwikkeling en/of ziekelijke stoornis van de geestvermogens, hoe was dit ten tijde van het ten laste gelegde, in hoeverre is er een verband tussen de stoornis en het ten laste gelegde, wat is de kans op recidive en hoe kan de recidivekans ingeperkt worden.

8.1 Onderzoeksopzet

Bij aanvaarding van de opdracht ontvangt de forensisch psycholoog meestal via de Forensisch Psychiatrische Dienst de schriftelijke stukken, waarin de schriftelijke opdracht en de rechterlijke vraagstelling, en een kopie van het proces verbaal van verhoren van het slachtoffer(s), van verhoren van (mede)verdachte, van verhoren van getuigen, een uittreksel van het strafblad, soms ook

andere persoonsinformatie zoals eerdere forensisch gedragskundige rapportage en voorlichtingsrapportage van de reclassering. Bestudering vooraf van het proces verbaal geeft informatie over de plaats van het delict, het gedrag van de onderzochte kort na het ten laste gelegde, en gegevens uit de directe omgeving van de onderzochte.

In deze casus wordt betrokkene verdacht van stalking van zijn ex-partner. Er is een blanco justitiële voorgeschiedenis: betrokkene heeft niet eerder contacten met politie en justitie gehad. De psycholoog had met betrokkene drie onderzoekscontacten, waarvan twee in het kantoor van de Forensisch Psychiatrische Dienst en één huisbezoek. Gedurende zes uur was er direct contact met betrokkene. Met toestemming van betrokkene voerde de psycholoog een heteroanamnestisch gesprek met zijn echtgenote.

In een telefonisch contact met de medewerker van de Reclassering die een milieuonderzoek uitvoerde en daarover een voorlichtingsrapport opstelde, werd gesproken over elkaars bevindingen en over de afstemming van het advies. Met instemming van betrokkene had de psycholoog telefonisch en schriftelijk contact met eerdere behandelaars van hem in de geestelijke gezondheidszorg en wel over zijn 'compliance' en het behandeladvies. Met toestemming van betrokkene nam de psycholoog schriftelijk contact op met de huisarts over de medische voorgeschiedenis van betrokkene. De psycholoog legde telefonisch contact met een forensisch psychiatrische polikliniek over het behandeladvies.

8.2 *Onderzoek*

Betrokkene is een vitale, goed verzorgde, 65-jarige man. Hij heeft altijd gewerkt en is nu gepensioneerd. Twee jaar geleden is hij gescheiden omdat zijn echtgenote zijn jarenlange ontrouw niet kon verdragen. De laatste drie jaar had hij een relatie met het slachtoffer. Hij is bekend bij de geestelijke gezondheidszorg in verband met een suïcidepoging door middel van tien paracetamoltabletten.

Aan betrokkene is stalking ten laste gelegd. Hij zou zijn ex-vriendin één jaar lang op een hinderlijke manier gevolgd hebben

en seksuele verhalen over haar aan de openbaarheid prijsgegeven hebben. De afgelopen maanden bedreigt hij het slachtoffer en haar familie diverse keren per dag met de dood in anonieme telefoontjes. Bemiddelingspogingen, door het maatschappelijk werk en de wijkagent wierpen geen vruchten af.

Betrokkene bekent de hem ten laste gelegde feiten. Omdat de voorlopige hechtenis is geschorst, is hij op vrije voeten en hij heeft een straat- en belverbod.

Betrokkene belt de eerste twee uitnodigingen voor het psychologisch onderzoek af. Bij deze telefoontjes vraagt hij aandacht voor zijn kwalen en moppert hij op justitie 'die de hele zaak verschrikkelijk opblaast'. Na de derde uitnodiging verschijnt hij op tijd. Er zit een fiere man in de wachtkamer die echter ineenduikt zodra hij de onderzoeker ziet. Hij sloft mee naar de onderzoekskamer. Hij opent met een klaagzang over de werkwijze van de politie, daarna wordt hij meer aanspreekbaar en komt er iets van een dialoog op gang. Het gesprek staat in het teken van wrok, woede en zelfbeklag. Af en toe zet hij zijn woorden kracht bij door op tafel te slaan. Geregeld begint hij te huilen. Betrokkene bevestigt dat hij zich erg boos voelt. Op vragen geeft hij vage en ontwijkende antwoorden. Op doorvragen reageert hij gekrenkt, boos dat hij niet onmiddellijk begrepen wordt. Soms haalt hij fel uit naar de onderzoeker, op het onbeschofte af. Hij zegt zich opgelucht te voelen na het gesprek en hij oogt ook ontspannen.

Voor het volgende onderzoekscontact belt hij weer af. Onderzoeker stelt voor hem thuis te bezoeken. Hij reageert bevestigend. Dit bezoek werpt een nieuw licht op betrokkene. Hij bewoont een flat in een verzorgingshuis. Stoffering en meubilair ontbreken nagenoeg. In de woonruimte staan slechts een stoel, een bed, een fiets, een teil, wasrek en strijkplank en strijkbout. Betrokkene laat zich in het gesprek moeizaam structureren. Uit de informatie die hij geeft, blijkt dat hij zijn leven vult met vissen, buurten op het winkelplein en koerierswerk. Thuis is hij heel eenzaam en voelt hij zich leeg.

Hij zegt toe voor de volgende afspraak naar het kantoor van de Forensisch Psychiatrische Dienst te komen. Door dit bezoek lijkt een broze vertrouwensband te zijn ontstaan. De volgende twee afspraken komt hij na en hij geeft toestemming voor een hetero-

anamnestisch gesprek met zijn ex-partner met wie hij 30 jaar getrouwd was.

8.3 Levensgeschiedenis

Uit de levensgeschiedenis komt naar voren dat hij als jong kind overvraagd is. Negentien jaar oud trouwde hij en hij werd snel vader. Hij heeft van kind af aan geen probleemoplossende vaardigheden ontwikkeld en heeft zich door dwingen en chanteren staande gehouden. Zo ook in zijn huwelijk. Na verloop van jaren begon hij in het geheim een relatie met een vriendin bij wie hij, naar zijn zeggen, vond wat hij thuis niet kreeg. Tijdens een gezinscrisis rond zijn zoon kan hij zich niet aan de situatie thuis onttrekken en raakt hij uit balans. Later blijkt dat hij in die periode de docenten en medeleerlingen van zijn zoon veel dreigbrieven gestuurd heeft. Thuis doet hij of hij van de prins geen kwaad weet, temeer omdat hij de brieven ook naar zijn eigen adres stuurt. Het uitkomen van dit bedrog betekent gezichtsverlies. Betrokkene sluit zich af voor de situatie en richt zich weer in het verborgene op een nieuwe vriendin. Twee jaar geleden kwam zijn ontrouw aan het licht en een echtscheiding volgt. De vriendin wil zelfstandig blijven wonen en hij staat er nu helemaal alleen voor.

De anamnestiche en heteroanamnestiche gegevens stemmen overeen en vullen elkaar aan.

8.4 Testpsychologisch onderzoek

Gekozen is voor een testbatterij die een breed persoonlijkheidsonderzoek mogelijk maakt. Als onderzoeksmiddelen zijn gebruikt: intelligentietest WAIS-III, persoonlijkheidsvragenlijsten: NVM, MMPI-2, UCL, NEO-PI-R, EPPS, BDHI-D en projectief materiaal: ZAT, tekeningen, TAT. We gebruiken een ruim scala om een beeld te krijgen van de persoonlijkheidsstructuur en de persoonlijkheidstrekken en om de onderzochte te observeren in gestructureerde en ongestructureerde opdrachtsituaties. De testbatterij wijkt niet af van die welke in andere terreinen van het psychologische veld gebruikt wordt. Met dien verstande dat de

testbatterij gebruikt in de forensische psychologie doorgaans wat uitgebreider is omdat de vraagstelling met betrekking tot toerekeningsvatbaarheid en gevaar daartoe noodzaakt en omdat het gebruik van meer testen de onderzoeksuitkomsten betrouwbaarder maakt.

Betrokkene is erg angstig tijdens de testafname. Hij is bang zich bloot te geven, bang te falen en bang afgewezen te worden. Dit uit zich in verzet, traineren en een quasi-nonchalante houding. Het vraagt veel tact, geduld en zorgvuldig communiceren om verzekerd te blijven van zijn medewerking.

De intelligentie is harmonisch ontwikkeld en ligt iets onder het gemiddelde, dat past bij de schoolopleiding en bij de indruk die hij maakt in de omgang.

De vragenlijsten worden afzonderlijk en in onderlinge samenhang geïnterpreteerd. De meest in het oog springende uitkomsten zijn: Hij heeft een borderline persoonlijkheidsorganisatie. Het gevoelsleven is beperkt ontwikkeld; de agressiehuishouding is gestoord. Woede wordt op een passief-agressieve manier geuit. Empathische vermogens zijn beperkt ontwikkeld. Het zelfbeeld is negatief. Problemen worden bij de omgeving neergelegd en er is weinig lijdensdruk.

Betrokkene reageert erg boos tijdens de afname van het ongestructureerde, projectieve materiaal. Zijn reacties op dit materiaal ondersteunen het boven beschreven beeld.

De observatiegegevens en de levensgeschiedenis worden naast de testuitslagen gelegd, waarna een diagnose geformuleerd wordt. Bij betrokkene is er sprake van een persoonlijkheidsstoornis niet anderszins omschreven met overwegend borderline trekken.

8.5 Het verband tussen stoornis en delict

Hierna komt het hart van het onderzoek, namelijk de forensisch psychologische beschouwing. In dit rapportonderdeel wordt nagegaan of er een verband is tussen de gevonden stoornis en het ten laste gelegde. Bij betrokkene wordt zijn gedrag tijdens het ten laste gelegde sterk bepaald door zijn stoornis. Hij voelt zich

verlaten door zijn partner en hij ontbeert steun, hij heeft zijn schepen achter zich verbrand en krijgt zijn leven niet op de rails. Daardoor wordt de onderliggende woede die hij altijd al bij zich draagt, losgewoeld. Die woede zoekt op een passief-agressieve manier een uitweg door het stalken.

Het onderzoek eindigt met de beantwoording van de rechterlijke vragen. Ook weer kort samengevat: er was sprake van een persoonlijkheidsstoornis niet anderszins omschreven met borderline trekken; deze stoornis speelde ook tijdens het ten laste gelegde en het gedrag van betrokkene werd daardoor voor een belangrijk deel gestuurd. Er is een aanmerkelijke kans op recidive als betrokkene weer een relatie aangaat die later verbroken wordt. Om deze kans in te perken wordt geadviseerd hem in het kader van een voorwaardelijke straf een behandeling bij een forensisch psychiatrische polikliniek op te leggen. Er is geen sprake van een zodanig ernstig gevaar dat aanleiding wordt gezien voor een advies tot oplegging van de maatregel van terbeschikkingstelling.

Het hoeft geen betoog dat in de realiteit deze stappen alle nauwgezet beargumenteerd en uitgeschreven moeten worden, zodat de rechtbank goed volgen kan hoe de redenering opgebouwd is en waarom dit advies gegeven is.

9 Enkele valkuilen voor rapporterende psychologen

Sommige rapporteurs vinden het beangstigend en beladen om met de verdachte gedetailleerd over het ten laste gelegde te spreken. Immers man en paard moeten genoemd worden, of het nu over seksuele details gaat of over het mishandelen van een kind of partner. Om er goed zicht op te krijgen of en zo ja hoe de psychische stoornis doorwerkte in het begaan van het ten laste gelegde is het echter noodzakelijk de aanloop tot het delict, het delict zelf en de periode erna minutieus door te nemen, bijvoorbeeld door gebruik te maken van de delictscenarioprocedure (Van Beek, 1999). Het gaat er hier uitdrukkelijk niet om, het werk van de politie over te doen. Het gaat erom een inschatting te maken van het psychisch functioneren tijdens het ten laste gelegde en het behoort tot de discipline van de psycholoog hierbij

te letten op waarneming, cognities, impulscontrole, emoties en geweten.

Hulpverleners zijn vanuit hun helpende houding sterk geneigd hun cliënten op hun woord te geloven, althans de teksten van de cliënt als uitgangspunt voor de behandeling te nemen. Bij het forensisch psychologisch onderzoek heeft de verdachte, los van de stoornis, doorgaans zijn eigen agenda: 'faking good' of 'faking bad' (Cima, 2002), en in bijna alle gevallen wil hij liever niet over het hem ten laste gelegde spreken. De onderzoeker moet rekening houden met de processuele belangen die onderzochte kan hebben en die kunnen doorwerken in zijn onderzoekshouding hetgeen kan leiden tot vertekende, onjuiste conclusies.

De gedragsdeskundige is principieel onafhankelijk, dat wil zeggen, hij neemt geen standpunt in voor of tegen de verdachte en voor of tegen de rechtbank. Die onafhankelijke, neutrale, onpartijdige positie moet tijdens alle onderzoekscontacten en tijdens het gehele onderzoek bewaakt worden, welk appèl de onderzochte ook op de onderzoeker doet.

Een andere valkuil is dat er bij moeilijk te onderzoeken personen die in het verleden al eens, vaker of heel vaak, onderzocht zijn, te sterk geleund wordt op bestaande rapportages. Hierdoor ontstaan cirkelredeneringen en wordt de onderzochte geen recht gedaan.

Een veel voorkomende valkuil, vooral bij de oppervlakkige krantenlezer, is de redering dat iemand die een vreselijk delict pleegt wel stapelgek moet zijn, anders doet men zoiets niet. Een stoornis kan en mag nooit vanuit een delict verklaard worden. De stoornis of de gebrekkige ontwikkeling komt tot uiting in het gehele gedragspatroon en werkt wel of niet door in het delict, dat is de redeneertrant. Als er een psychische stoornis wordt aangetroffen, doet schuldigverklaring dan wel vrijspraak door de rechtbank daar in essentie niet aan af.

10 Eisen aan de forensisch psycholoog en de pro Justitia rapportage

De uitvoering van forensisch psychologisch onderzoek en rapportage vergt van de rapporteur dat deze over deskundigheid be-

schikt in vooral de klinische psychologie, de ontwikkelingspsychologie, de persoonlijkheidsleer, de psychodynamiek, de psychopathologie, de psychodiagnostiek en de testconstructie en dat hij over goede sociale vaardigheden beschikt.

De psycholoog die in een strafzaak een onderzoek uitvoert, mag dat alleen doen als hij vooraf daartoe beëdigd is. De meeste psychologen die forensisch gedragskundig onderzoek uitvoeren en daarover pro Justitia rapporteren, zijn werkzaam als vast beëdigd deskundige. Het is ook mogelijk om per zaak door de rechter-commissaris te worden beëdigd.

Daarnaast zijn een professionele nieuwsgierigheid, een ruime maatschappelijke belangstelling en levenservaring een *conditio sine qua non*.

Verder dient hij te beschikken over een heldere wijze van schrijven en spreken. Het rapport dient geschreven te zijn in ondubbelzinnige taal voor leken op het terrein van de psychologie. Jargon is dan ook uit den boze en als het nodig is vaktermen te gebruiken, moet de terminologie uitgelegd worden om misverstanden te voorkomen.

Anders dan in de klinische en gezondheidspsychologie gebruikelijk is, ligt het accent van het forensisch gedragskundig werk niet op de hulpverlening, maar op de diagnostiek en rapportage, met ruime aandacht voor gevaarlijkheid en de inschatting daarvan. Na de rechterlijke beslissing komt de hulpverlening in de behandelsetting aan bod. Voor de vele verschillende modaliteiten van behandeling en interventies zij verwezen naar Groen en Drost (2003).

Feiten, gevoelens en meningen moeten in de tekst van elkaar worden onderscheiden. De conclusie en het advies vloeien logisch voort uit de voorgaande tekst van het rapport en dalen niet als een *deus ex machina* neer in het slot van het rapport.

Leidende beginselen van de beroepscode voor het ethisch verantwoord professioneel handelen door psychologen in Nederland zijn integriteit, respect, deskundigheid en verantwoordelijkheid. De beroepscode omvat een samenstel van gedragsregels die samen met de jurisprudentie door de tuchtcolleges (college van toezicht en college van beroep) de ontwikkelingen in de heersende opvattingen over beroepsethiek reflecteren. Bij uitstek in

de strafrechtspleging is die beroepscode als richtsnoer voor professioneel verantwoord handelen in onderzoek en rapportage onmisbaar (Werkgroep Gedragscode, 2001; Koenraadt, 1999). In de strafrechtspleging worden immers op basis van forensisch psychologisch(e) onderzoek en rapportage diepingrijpende beslissingen genomen over bijvoorbeeld langdurige vrijheidsbenaming.

11 De psycholoog als getuige-deskundige

Het op tegenspraak ingestelde strafproces fungeert als een plaats van confrontatie voor de verschillende procespartijen. Kelk (1990, p. 36-39) acht dat van belang voor a) het kritisch confronteren van interpretaties door juristen en gedragskundigen van cruciale termen en begrippen, b) het bevorderen van een goede communicatie tussen alle betrokkenen, c) het profileren van de verantwoordelijkheden van de betrokkenen, en d) het bevorderen van de kwaliteit van de rapportage. Behalve de schriftelijke rapportage biedt de mondelinge toelichting ter zitting door de deskundige de mogelijkheid tot een dialoog tussen de gedragskundige en de procespartijen. Daar kan de deskundige er zelf op toezien dat er geen andere betekenis aan zijn rapport wordt gegeven dan die hij eraan heeft bedoeld te geven (Van den Puttelaar, 1993, p. 133).

In veel gevallen levert het rapport voldoende informatie aan de deelnemers aan het strafproces, maar er blijven situaties waarin de rechtbank, de officier van justitie of de verdediging het wenselijk of zelfs noodzakelijk vinden dat de psycholoog ter terechtzitting verschijnt. Een enkele keer roept het rapport vragen op waarover men met de gedragskundige zelf van gedachten wil wisselen.

Een oproep voor een rechtszitting is geen vrijblijvende uitnodiging: het is een plicht van de gerechtelijke deskundige te verschijnen en afwezigheid kan verstrekende consequenties hebben. Voor de collega's die nog niet zo lang als forensisch gedragskundig onderzoeker werkzaam zijn, is de rechtszitting een onwennige situatie. De onderzoeker treedt vanuit de wereld waarin hij zijn vak gestalte geeft, de kliniek, de studeerkamer, de

interviewruimte, de wereld van de rechtspraak binnen. Een rituele wereld met toga's, onbekende regels, uitgekristalliseerde posities en een andere (professionele) taal. Bovendien treft hij daar de onderzochte weer, nu in de hoedanigheid van procespartij. Bij zaken die voor maatschappelijke beroering hebben gezorgd, is doorgaans ook pers aanwezig.

De deskundige verkeert ter zitting in een positie dat hij de vragen, gesteld door de partijen in het openbaar strafproces dient te beantwoorden. Hier krijgt de deskundige het recht van spreken, waar het spreken van recht aan de zittende magistratuur is voorbehouden (Slijkhuis, 2002).

Voor de deskundige heeft zo'n optreden ter terechtzitting altijd iets van een examen, waar men zich zo goed mogelijk op voorbereidt, inclusief de bijbehorende plankenkoorts.

Een eerste vereiste om het aantal vragen te doen verminderen, is door bij de schriftelijke beantwoording van de onderzoeksvragen tevens te preluderen op veronderstelde vragen: het opstellen van een gedegen onderbouwd en doortimmerd rapport. Het is niet steeds mogelijk een waterdicht rapport te presenteren waarin alle denkbare vragen beantwoord zijn; soms ontbreken daarvoor de noodzakelijke en geëigende ingrediënten. Bovendien valt over vrijwel elk psychologisch rapport – zeker aan leken op gedragskundig gebied – veel uit te leggen.

Vanzelfsprekend is de psycholoog als getuige-deskundige ook ter terechtzitting gehouden buiten vragen over het bewijs te blijven. De getuige-deskundige kan in deze situatie alleen maar adequaat navigeren als hij vaart op het kompas van zijn eigen deskundigheid, bevoegdheid en onafhankelijkheid. Een zuiver besef van zijn positie is op dit speelveld een *conditio sine qua non* omdat de emoties in sommige gevallen hoog kunnen oplopen, daar er veel op het spel staat. De procespartijen hebben behoefte aan eenduidige antwoorden, korte, heldere en vooral begrijpelijke verklaringen en het is de taak van de psycholoog als getuige-deskundige daarin te voorzien (Brodsky, 2003). Dit vraagt een gedegen voorbereiding.

Het optreden in een rechtszitting hoort bij het rapporteren pro Justitia en is daar tevens de meest persoonlijke versie van. Sterker nog: de rechtszaal en niet de media is de plaats bij uitstek

waar de forensisch psycholoog zich ten overstaan van zijn opdrachtgever dient te verantwoorden voor de werkwijze en bevindingen van zijn onderzoek en zijn rapport.⁴ Daar hoort overigens ook bij dat de deskundige wel eens een antwoord schuldig moet blijven. Een reactie zoals: 'Dat weet ik niet' kan immers professioneel aangewezen zijn en de juiste dimensie aan die presentatie als geheel geven. De deskundige is immers gebonden aan zijn competentie én aan het domein van het eigen vakgebied.

12 Tot slot

Het ambulante psychologisch onderzoek van justitiabelen heeft nauwelijks verwantschap met de reguliere ambulante psychotherapeutische interventie. In de ambulante forensische geestelijke gezondheidszorg is het over het algemeen de onderzoeker die zich ambulante gedraagt. Dit in tegenstelling tot de reguliere ambulante hulpverlening. Hierbij is het vrijwel steeds de cliënt die naar de hulpverlener komt.

Omdat het forensisch gedragskundige onderzoek in een (relatief) onvrijwillig verband plaatsvindt, is het verzet en de geringe of ontbrekende motivatie van de onderzochte er veelal ook naar. Bovendien is de penitentiaire inrichting te beschouwen als een tamelijk anatherapeutische omgeving, waar aandacht voor het persoonlijk welbevinden van de justitiabelen niet erg op de voorgrond staat. Het verblijf in die omgeving vergt van de onderzoekend psycholoog flexibiliteit en oog voor de context van de onderzochte.

Maar het is altijd weer een uitdaging om voor ontwikkelde leken een beeld te scheppen van menselijk gedrag dat grenzen overschrijdt, namelijk die van criminaliteit én van psychische stoornis.

4 Het past forensisch gedragskundigen niet om over individuele strafzaken, die zich nog onder de rechter bevinden, commentaar in de media te leveren: als de gedragskundige de betreffende zaak kent, past immers alleen zwijgen en als deze de zaak niet kent evenzeer, aldus een stelling bij het proefschrift van Koenraadt, 1996.

Literatuur

- Bartels, J.A.C., Duits, N. & Gunning, W.B. (red.) (2004). *Jeugdpsychiatrie en recht*. 2e herziene druk. Assen: Van Gorcum.
- Beek, D.J. van (1999). *De delictscenarioprocedure bij seksueel agressieve delinquenten*. Deventer: Gouda Quint (academisch proefschrift UvA).
- Beukers, M., (2005). Gedragkundige rapportage in strafzaken. Waar liggen de grenzen? *Strafblad*, 488-511.
- Blackburn, R. (1994). *The psychology of criminal conduct. Theory, research and practice*. Chichester: Wiley.
- Brodsky, S.L. (2003). *The expert witness*. 2nd Ed. Washington.
- Bouman, L. (1932). *De rol van de psychologie in het strafgeding*. Amsterdam: Van Rossen, (Voordracht voor het Psychiatrisch Juridisch Gezelschap, 6 juni 1931).
- Bulten, B.H., & Kordelaar, W.F.J.M. van (2005). Zorg in detentie. In E.R. Muller & P.C. Vegter (red.), *Detentie. Gevangen in Nederland*. Deventer: Kluwer.
- Bruinsma, F. (1996). *De jeugdige zedelinquent. Diagnostiek, rapportage en behandeling*. Utrecht: SWP.
- Cassee, A.P., & Goudsmit, W. (1961). De taak van de psycholoog bij de reclasering. *Maandblad voor de Berechting en Reclasseering*, 40, 35-41.
- Cima, M.J., (2003). *Faking good, bad and ugly. Malingering in forensic psychiatric inpatients* (academisch proefschrift UM). Heerlen.
- Curran, W.J., McGarry, A.L. & Shah, S.A. (eds.) (1986). *Forensic psychiatry and psychology: Perspectives and standards for interdisciplinary practice*. Philadelphia: Davis.
- Drost, M., (2003) Specifieke kennis, vaardigheden en attitudes. In H. Groen, & M. Drost (red.), *Handboek forensische geestelijke gezondheidszorg* (pp. 51-57). Utrecht: De Tijdstroom.
- Duits, N., (2003). Forensische kinder- en jeugdpsychiatrie. In H. Groen & M. Drost (red.), *Handboek forensische geestelijke gezondheidszorg* (pp 97-109). Utrecht: De Tijdstroom.
- Grewel, F. (1957). Problemen der forensische psychologie. In *Gedenkboek 1907-1957 van het Psychiatrisch Juridisch Gezelschap*. Amsterdam: F. van Rossen.
- Groen, H., & Drost, M. (red.) (2003), *Handboek forensische geestelijke gezondheidszorg*. Utrecht: De Tijdstroom.
- Gutheil, T.G., & Appelbaum, P.S. (2002). *Clinical Handbook of Psychiatry and the Law*. 3rd Ed. Philadelphia, Lippincott: Williams & Wilkins.
- Haffmans, Ch. (1989) *De berechting van de psychisch gestoorde delinquent. Handleiding voor juristen bij vraagstukken op het raakvlak van strafrecht en psychiatrie* (Academisch proefschrift UvA). Arnhem: Gouda Quint.
- Hare, R.D. (1999). *Without conscience. The disturbing world of the psychopaths*. London: Guilford. (Ned. vert. *Gewetenloos*, Rijswijk: Elmar, 2003).
- Hartmann, H.A., & Haubl, R. (Hrsg.) (1984), *Psychologische Begutachtung. Problembereiche und Praxisfelder*. München: Urban und Schwarzenberg.
- Haward, L. (1981). *Forensic psychology*. London: Batsford Academic.

- Heilbrun, K., (2001) *Principles of forensic mental health assessment*. New York: Kluwer.
- Hengeveld, M.W., & Schudel, W.J. (2005). *Het psychiatrisch onderzoek* (3e druk). Utrecht: De Tijdstroom.
- Hielkema, J. (1996). *Deskundigen in Nederlandse strafzaken* (Academisch proefschrift EUR). Den Haag: Sdu.
- Hildebrand, M., & Ruiter, C. de (2006) Forensische psychodiagnostiek in een intramurale setting. In C. de Ruiter & M. Hildebrand (red.), *Handboek psychodiagnostiek. Van testmethode naar toepassing* (pp. 269-299). Amsterdam: Harcourt.
- Hoogerwerf, R., e.a. (2006) *Best practice ambulant forensisch psychologisch onderzoek in het strafrecht voor volwassenen*. Utrecht: Nederlands Instituut voor Forensische Psychiatrie en Psychologie, interne publicatie.
- Kelk, C. (1990). Liaisons dangereuses. De invloed van de juridisering op de verhouding tussen psychiatrie en strafrecht. In C. Kelk e.a. (red.), *Harmonie en tegenspraak* (pp. 19-45). Arnhem: Gouda Quint.
- Kelk, C., (1994). *De menselijke verantwoordelijkheid in het strafrecht*. Arnhem: Gouda Quint.
- Koenraadt, F., & Mulbregt, J.M.L. van (2005). Forensische psychologie: Toerekenen en toerekeningsvatbaarheid. In W.T.A.M. Everaerd e.a. (red.), *Handboek Klinische Psychologie* (A1205). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Koenraadt, F., Mooij, A.W.M. & Mulbregt, J.M.L. van (red.) (2004), *De persoon van de verdachte. De pro-justitia rapportage vanuit het Pieter Baan Centrum*. Derde herziene druk. Deventer: Kluwer.
- Koenraadt, F. (1999). De beroepsethiek van de psycholoog in zijn relatie tot het strafrecht. In M. Moerings, C.M. Pelsers & C.H. Brants (red.), *Morele kwesties in het strafrecht* (pp. 361-376). Deventer: Gouda Quint.
- Koenraadt, F., Steenstra, S.J., Stegmann, L.C.M. & Wolters, W.H.G. (red.) (1993), *Forensische jeugdpsychologie. Rapportage en behandeling in het familie- en jeugdrecht*. Arnhem: Gouda Quint.
- Koenraadt, F., & Steenstra, S.J. (red.) (1994), *Forensische psychologie. Rapportage en behandeling in het straf(proces)recht*. Arnhem: Gouda Quint.
- Koenraadt, F., (red.) (1996), *Deskundigen en hun diagnose*. Arnhem: Gouda Quint, (Verslagen van het Psychiatrisch Juridisch Gezelschap, Nieuwe reeks deel 7).
- Koenraadt, F. (1985). Psychologen in juridisch vaarwater. Forensische psychologie toen en nu. *De Psycholoog*, 20, 117-121.
- Koenraadt, F., (red.) (1991), *Ziek of schuldig? Twee eeuwen forensische psychiatrie en psychologie*. Arnhem/Amsterdam/Atlanta GA, Gouda Quint/Rodopi.
- Kordelaar, W.F.J.M. van (2002), *Beslissingsondersteuning onderzoek geestvermogens in het strafrecht voor volwassenen* (Academisch proefschrift UvT). Deventer: Kluwer.
- McGuire, J. (2004). *Understanding psychology and crime. Perspectives on theory and action*. Maidenhead: Open University Press.

- Melton, G.B., Petrila, J., Poythress, N.G. & Slobogin, C. (1987). *Psychological evaluations for the courts. A handbook for mental health professionals and lawyers*. New York: Guilford Press.
- Mooij, A.W.M., (2004). *Toerekeningsvatbaarheid. Over handelingsvrijheid*. Amsterdam: Boom.
- Nedopil, N. (2005). *Prognosen in der Forensischen Psychiatrie – Ein Handbuch für die Praxis*. Lengerich: Pabst.
- Puttelaar, Ch.L. van den (1993). Verdediging en gedragskundige rapportage. In J.W. Fokkens et al. (red.), *Overheid en patiënt. Ontwikkelingen in de forensische psychiatrie* (pp. 127-133). Arnhem: Gouda Quint.
- Raes, B.C.M. & Bakker F.A.M. (red.) (2004). *De psychiatrie in het Nederlandse recht*. Deventer: Kluwer, derde druk.
- Ruiter, C. de & Hildebrand, M. (1999). *Behandelingsstrategieën bij forensisch psychiatrische patiënten*. Houten, Bohn Stafleu Van Loghum, Cure & Care reeks.
- Ruiter, C. de & Hildebrand, M., (2006). *Handboek Psychodiagnostiek. Van testmethode naar toepassing*. Amsterdam: Harcourt.
- Simon, R.I., & Shuman, D.W. (Eds.) (2002). *Retrospective assessment of mental states in litigation. Predicting the past*. Washington: American Psychiatric Association.
- Slijkhuis, J. (2002). Recht van spreken in het spreken van recht. In F. van Lunteren, B. Theunissen & R. Vermij (red.), *De opmars van deskundigen. Souffleurs van de samenleving*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Weijers, I. (2000). *Schuld en schaamte. Een pedagogisch perspectief op het jeugdstrafrecht*. Houten/Diegem, Bohn Stafleu Van Loghum.
- Werkgroep Gedragscode (2001). *Gedragscode voor psychologen als pro justitia rapporteur*. Den Haag: Ministerie van Justitie, interne publicatie.
- Woudenberg, I.M. van, (2001). Risicotaxatie, een vraag van lijsten of toch de klinische beoordeling? *Sancties*, 3, 147-158.